

низка національних академій: Югославська Академія наук і мистецтв (1866), Польська Академія наук замість Краківського наукового товариства (1871), Сербська Академія на місці Сербського наукового товариства, у Празі створено Чеську Академію наук і мистецтв (1889). Натомість в Україні оголошено російським царем ще строгіший Емський указ (1876). Прямим притулком українства, стає Галичина, «тут, за словами С. Єфремова, змогло сховатися бідолашне українське письменство від утиску російського централізму» [1, 129]. Тоді й перепрофільовано літературне товариство на наукове, що стало консолідуючим осередком інтелектуальних сил усїєї України. Головним завданням товариства, як свідчить Статут, було «плекати та розвивати науку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинности і предмети наукові України-Руси» [2]. За словами М. Грушевського, Наукове товариство ім. Т. Шевченка стало «неначе трампліном, з котрого українське національне життя мало піднятися на висоти повної культурної незалежности» [3, V]. І хоча за час свого існування воно так і не одержало від австрійського уряду титулу Академії наук, за розмахом наукової діяльності фактично прирівнювалося цій структурі. НТШ у Львові було по суті першою неофіційною Академією наук (М. Рильський). До того ж дійсними членами НТШ обиралися вчені з інших країн, які мали певні заслуги в галузі українознавства (Ватрослав Ягич, Олександр Пипін, Альфред Енсен, Ян Бодуен-де-Куртене, Оляф Брок, Олександр Брюкнер, Олексій Шахматов, Томаш Масарик, Любор Нідерле, Їржі Горак, Ченек Зібрт, Альберт Ейнштейн та ін.), що було визнанням самого факту існування української культури європейськими діячами наук.

Фольклористично-етнографічна робота зосередилась в Етнографічній комісії НТШ, створеній 1898 р., першими членами якої були: Іван Франко, Володимир Гнатюк, Філарет Колеса, Володимир Шухевич, Осип Роздольський, Борис Грінченко. Вона по суті стала попередницею Етнографічної комісії ВУАН (1921–1933). Мабуть, не випадково через два десятиліття, коли, нарешті була утворена Українська Академія наук, у структурі Історико-філологічного відділу виникає комісія з такою ж назвою. А це свідчить, що, як і Львівська фольклористична школа, так і Київська на означення науки про народну творчість користувалися кількома термінами: етнографія, фольклор, народна творчість, усна словесність, усна література [4, [XIII]]. Звичайно, паралелі можна провести не лише за номінацією комісій, а, що значно важливіше, за їх діяльністю.

Виходячи зі специфіки предмета дослідження, організація наукової роботи Етнографічних комісій відбувалася за трьома основними напрямками: збирацькому, едиційному й теоретично-

Ганна СОКІЛ

ЕТНОГРАФІЧНІ КОМІСІЇ НТШ І ВУАН: ПАРАЛЕЛІ ДОСВІДУ

В історії української народознавчої науки за майже двохсотлітній період її розвитку були значні злети, піднесення. Вони пов'язуються з діяльністю наукових осередків, які діяли в різних часових зрізах, в різних умовах, проте з однаковим прагненням, єдиною метою – піднести рідну культуру на вищий щабель, поєднатися зі світовою. Серед них насамперед варто назвати Південно-Західний відділ РГТ, що діяв у 70-х роках XIX ст. в Києві, Наукове товариство ім. Шевченка, активна діяльність якого розгорнулася в 90-х роках XIX та початку XX ст. у Львові та Історико-філологічний відділ ВУАН у Києві, в складі якого функціонувала Етнографічна комісія в 20-х роках XX ст.

Усі ті наукові осередки діяли в умовах бездержавності. Тому й склалися так, що літературне Товариство ім. Т. Шевченка, яке виникло 1873 р., було відповідною реакцією-спротивом щодо заборони розвитку всього українського після Валуєвського указу. Центр української культурної, а згодом наукової праці з Наддніпрянщини перенесено в Галичину. До того ж у цей час розгортається активний загальнослов'янський рух у Європі. Національне пробудження охопило Польщу, Чехію, Сербію, Хорватію. Виникає ціла

дослідницькому. Особливу увагу звернено на збирання джерельного матеріалу. Члени комісії насамперед розробляли, складали та обговорювали питальники, публікували їх у пресі, спеціальних виданнях. Оскільки ЕК налагодила роботу з кореспондентами, котрі доставляли в комісії відповідні фольклорно-етнографічні матеріали, то для них надсилали спеціальні порадики, відповідні запитальники. Цьому було приділено багато уваги, адже від якості самих підходів до фіксування залежить методологія фольклористичних студій, як і від урахування інших критеріїв (текст, контекст, умови запису, автентичність, характер і манера виконання, ставлення самих інформаторів до того чи іншого твору, репертуар, склад, вік, респондентів і т. ін.). Щорічно члени Етнографічної комісії брали участь у фольклорно-етнографічних експедиціях. Наприклад, улітку 1900 р. відбули такі «екскурсії» В. Гнатюк, О. Колесса, М. Павлик, О. Роздольський, І. Франко, маршрути яких охоплювали Лемківщину, окремі терени Стрийського повіту (тепер Львівської обл.), Коломийського (тепер Івано-Франківської обл.), Збаража (Тернопільська обл.), Львова та ін. [5, 18–19]. Члени ЕК ВУАН, скажімо, лише за 1924 р. здійснили п'ять виїздів для записів усної словесності (зокрема на Поділля, Північний Кавказ, Курщину, Чернігівщину) [6, 78].

На початок ХХ ст. вже достатньо викристалізувалася методика польових досліджень, пройшовши столітній шлях свого розвитку. І хоча ставлення до неї різних збирачів упродовж тривалого часу було різним, все ж від початків зацікавлення фольклором простежується істотна увага до визначення і дотримання певних засад щодо збирання, опрацювання та публікації матеріалів.

Усвідомлення необхідності збору усних народнопоетичних джерел з'явилося ще на початку ХІХ ст. Націлювали на потребу запису Д. Зубрицький, М. Цертелев, З. Долєнга-Ходаковський, М. Максимович, П. Куліш та ін. Цілу народознавчу програму «йти в народ» висунули члени «Руської трійці». Крім закликів, з'являлись і певні рекомендації з методики фіксування фольклорних матеріалів. Уже в збірнику А. Метлинського «Народные южнорусские песни» [7, II–IV] поміщені «Правила для записування народних дум, пісень, казок, переказів і т. ін.», які склав М. Білозерський. У них висунуто такі основні вимоги до фіксації фольклору, які й сьогодні не втратили своєї актуальності – точність запису, акцентуація, паспортизація. Цей науковий принцип був застосований в едиційній практиці журналу «Основа» (1861–1862 рр.).

За спеціально розробленими питальниками проводились народознавчі експедиції П. Чубинського у 70-х роках ХІХ ст., коли в Києві активно діяв Південно-Західний відділ Російського Гео-

графічного товариства, членами якого були Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський, Іван Рудченко, Микола Лисенко.

Зрозуміло, що у збирацькій та видавничій практиці упродовж ХІХ ст. допускалися певні методичні хиби (неточна вказівка місця запису, безсистемність у виданнях), на що згодом неодноразово звертали увагу М. Драгоманов, І. Франко, Ф. Колесса та ін. Недотримання тих чи інших вимог у записах і публікаціях на той час було доволі поширеним явищем. У часи активної діяльності НТШ українські вчені, врахувавши кращі надбання своїх попередників, виробили й утвердили чітку систему збирацько-дослідницької роботи, намагаючись на практиці послідовно дотримуватись її.

На той час посилилась увага до поєднання різних наукових методів і підходів, осягнення матеріалу, зокрема прослідковується тенденція до комплексного студіювання народної культури та її носіїв за окремими місцевостями й регіонами. Цілісне дослідження фольклору здійснювалося внаслідок польової роботи (на основі спеціальних програм і питальників, поєднання спостережень безпосереднього процесу виконання фольклорних творів з їх синхронною фіксацією). Це передбачало тісну співпрацю науковців різних спеціальностей – філологів, зокрема діалектологів, музикознавців, етнологів, істориків, антропологів і т. д. Така тенденція простежується, до речі й на сучасному етапі розвитку науки і має назву «інтердисциплінарних» досліджень, проте мало хто згадує, що питання комплексного вивчення цікавило і наших попередників.

Українська фольклористика початку ХХ ст. стояла вже на міцному науковому ґрунті. Можна констатувати, що завершився час принагідного записування, а розпочався період постійного, систематичного (як експедиційного, так і стаціонарного) збору матеріалу за виробленими науковими підходами до збирання, систематизації та осмислення уснопоетичного матеріалу. Розгорнуто величезну роботу з розробки жанрово-тематичних питальників, розширено сітки кореспондентів-записувачів, втілено цілу систему фахових наукових вимог як до записування, так і до класифікації матеріалу й підготовки його до друку. Так, 1899 р. у «Літературно-науковому віснику» надруковано програму «В справі збирання народних легенд», за тематичними циклами якої скласифіковано згодом розділи збірника «Галиицько-руські народні легенди» (1902). Варто згадати також, що на сторінках періодичних видань НТШ опубліковано низку питальників у справі записування обрядового фольклору (колядок, щедрівок, гаївок, голосінь) демонологічних оповідань, оповідань про історичні особи, топонімічних переказів, загадок [8]. В періодиці ЕК ВУАН також друкувались питальники для

збирання й вивчення обрядового фольклору, народних повір'їв, легенд, казок, прислів'їв, приказок, повір'їв про веселку, про kota [9] тощо.

Комісії розгорнули активну діяльність у справі організації кореспондентської мережі в різних областях України. На 1930 р. кількість постійних кореспондентів, як зазначив С. Музиченко, сягла 4000, а дописувачів, які надсилали матеріали не систематично – 11000 [10, 74].

На усіх рівнях – збирацькому й едиційному ставилась вимога не порушувати автентичності текстів. Великою хибкою, підкреслював В. Гнатюк у рецензії на видання Б. Грінченка «Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях», є те, що багато фольклористів, фіксуючи чи то казки, чи перекази, не записують їх просто з уст оповідача слово в слово, лиш списують їх зміст і відтак виправляють його, як їм подобається [4, 211]. Учений критикував довільне поводження з текстом, гостро засуджував як таке, що не лише знецінювало результати праці, а й значно шкодило, не маючи наукової вартості.

У згаданій рецензії В. Гнатюк писав: «Ні один з українських етнографів не звернув досі уваги на те, що дуже важна річ у прозових оповіданнях – подавати на кождім слові наголос. У нас про наголос нема жодної ширшої студії, та й як же її зладити, коли ми не знаємо докладно народного наголосу, а се ж річ першорядного значення!» [11, 212]. Тому вчений закликав звертати увагу на вказане питання. У цьому аспекті вирізняються записи самого В. Гнатюка та О. Роздольського (уже в першому томі «Етнографічного збірника» (Галицькі народні казки, 1895 р.) в усіх казках, які зафіксував О. Роздольський, проставлено наголос). Акцентуації дотримувався він і в інших прозових жанрах. З приводу цього у передмові до «Галицько-руських народних легенд» В. Гнатюк «ручається» щодо «вірності записів за свої власні і тексти О. Роздольського, які «дуже докладно позаписувані» [12, X].

В. Білий, характеризуючи В. Гнатюка як збирача, також акцентував на точності записів фольклориста: «Перше, що різнить виразно записи В. Гнатюка від старих записів, – це суворе дотримання фонетики. Уживаючи такого способу записувати фольклорний матеріал, Гнатюк точно передавав і діалектологічні особливості, що надало його праці велику вагу для діалектологів» [13, 236]. Із записувачів кінця XIX – поч. XX ст., такою принципу дотримувалась більшість а головню О. Роздольський, Л. Гарматій, П. Шекерик-Доників (хоча не всі з них акцентували прозові твори).

Проте не у всіх публікаціях, що виходили під егідою ЕК ВУАН дотримано текстологічних принципів. Маємо на увазі збірник «Казки та оповідання з Поділля» (1928) в упорядкуванні М. Левченка. Наукову вартість текстів знижує оліте-

ратурнення текстів. У порівнянні з виданнями періоду НТШ, наприклад, з «Галицькими народними казками» у записах О. Роздольського (упорядник І. Франко), на нашу думку, «Казки та оповідання з Поділля» значно програють.

Велика увага зверталася на інформаторів. «Треба, отже, вибирати все доброго оповідача з гарним стилем і навчити його диктувати оповідання... При диктанті належить записувати кожне слово, не пропускаючи нічого, хоч би було, напр[иклад], сороміцьке. Треба держатися приповідки, що слова з пісні не викидають» [14, 53–54]. Від доброго оповідача чи співака належить записати увесь його репертуар, бажано вказати, звідки інформатор навчився оповідання чи пісні, як давно вони відомі в цій місцевості, як до них ставляться старші й молодші, чи є для них спеціальні назви тощо.

Важлива роль відводилася варіантам, паспортизації творів (хто, коли, де, від кого записав), при обрядових піснях вимагалось подавати докладний опис обрядів. Фольклористи намагались знаходити серед народу найкращі художні варіанти, дошукуватися цікавого оповідача чи співака і вже тоді записувати річ у найкращому вигляді. При тому ніколи не «чепурили» запису, тобто не редагували його.

Усе це дало підстави І. Франкові виділити збирачів нового типу, в котрих простежується науковий підхід до фіксації фольклорно-етнографічного матеріалу: записи передаються стенографічно правильно, матеріал записується від найліпших оповідачів; про найцікавіші подаються докладні відомості; при описах реалій подаються замальовки, фотографії. До таких І. Франко зарахував В. Гнатюка, В. Шухевича, Ф. Колесу, О. Роздольського. Такі фольклористи, на думку вченого, обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно старалися вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати весь репертуар пісень, оповідань і т. ін. якогось незвичайного оповідача чи співака, вичерпати запас пісень, казок, обрядів даної околиці і, з іншого боку, охопити запас доступного однорідного матеріалу в цілім краю [15, 240–241].

До групи таких збирачів варто зачислити і самого І. Франка, який на той час, незважаючи на велику зайнятість і літературною, й громадською діяльністю, все ж займався збирацькою роботою. У 1900-х роках І. Франко побував у кількох екскурсіях, пошукуючи матеріал для збірки галицьких народних приповідок, яка готувалася до друку як том десятий «Етнографічного збірника», а також для збірки колядок і щедрівок. Найважливіша з тих екскурсій була до села Довгого Стрийського повіту, де він одержав багату і гарну рукописну збірку щедрівок, які записав ще у 60-х рр. О. Кобринський. Під час цієї експедиції найбільше зібрав приповідок у с. Завадові і Голобутові

Стрийського повіту, а також у Коломиї, Тернополі, Збаражі і Львові [5, 18–19].

Для членів НТШ характерне запровадження звітності після кожної експедиції. Чи не вперше в історії української науки вимагалось чітке звітування: скільки матеріалу зібрано, загальна жанрово-тематична характеристика зафіксованих творів усної словесності, демонстрування цікавих фольклорних зразків, опублікування звітів у «Хроніці НТШ» тощо. Так, скажімо, на засіданні Етнографічної комісії 17 вересня 1900 р. О. Роздольський демонстрував пісні, які він зібрав на фонограф «між лемками і в кількох повітах східної Галичини» [5, 10]. Оскільки виявилось, що пісні «виходять з фонографу досить добре, ухвалено звернутися до виділу (керівництва) з проханням закупити фонограф для подальшого збирання пісень» [5, 10].

Важливим джерелом для вивчення стану фольклористичної роботи є публікації в «Хроніці НТШ», особливо це стосується рубрики «Справоздання». За ними можна простежити наскільки злагоджено, поетапно і систематично проводилась робота в НТШ, зокрема в Етнографічній комісії. Майже в кожній ухвалі засідання Етнографічної комісії, де йшлося про експедицію, зазначалося: «жадати від учасників експедиції докладного справоздання». Найголовніше те, що зібрані матеріали не залишалися без уваги, чи відкладалися в «довгу скриню». Щодо пісенного матеріалу, то зразу ж після експедицій та звітувань він розшифровувався з валочків (фонографом користувалися О. Роздольський, Ф. Колесса). Наприклад, до фольклорних записів О. Роздольського, зібраних у східній Галичині впродовж 1900–1902 рр., мелодії дешифрував С. Людкевич. Він же виступив з доповіддю з приводу цих мелодій перед членами Етнографічної комісії, яка ухвалила її (доповідь) як передмову до майбутнього збірника «Галицько-руські народні мелодії».

Отже фольклористична робота, зокрема збирацька, на кінець XIX – поч. XX ст. була досить злагоджена, організована, проводилась послідовно, активно. Вона піднесена на високий науковий рівень в організаційному аспекті – за попередньо визначеними планами, програмами, що обговорювались і затверджувались на засіданні Етнографічної комісії. До того ж ключовими питаннями стали нові не досліджувані досі або маловивчені проблеми, явища фольклору: фіксації з одного села (Берлин, Бродівщина – О. Роздольський; Ходовичі, Стрийщина – Ф. Колесса), регіону (Угорська Русь – В. Гнатюк; Гуцульщина – В. Шухевич; Галицька Лемківщина – Ф. Колесса); репертуар одного респондента (оповідання Р. Чмихала – В. Лесевич) тощо. Щодо методології, то фольклористи того часу виступають прихильниками інтегрованих комплексних підходів

до дослідження явищ народної культури, звертається значна увага на мелодії пісень, простежується тісний міждисциплінарний зв'язок з антропологією, етнологією, лінгвістикою, історією, етномузикологією. Простежуються нові підходи у вимогах до звітувань.

Наслідки такої діяльності своїм діапазоном вийшли далеко за межі не лише Галичини, а всієї України. Результати мали важливе значення для вироблення й утвердження наукових засад фольклористичної праці. Вони й лягли в основу діяльності Етнографічної комісії ВУАН.

Фактично, Етнографічна комісія ВУАН, до складу якої входили Андрій Лобода, Антін Онищук, Віктор Петров, Климент Квітка, Віра Білецька, Віктор Білий, Павло Петров в основному продовжувала кращі традиції своїх попередників, зокрема ЕК НТШ. До того ж сюди належали такі відомі західноукраїнські фольклористи, як Ф. Колесса, В. Гнатюк, О. Роздольський. Завдяки діяльності цього осередку розгорталася активна збирацька робота по всій Україні, нагромаджувався фактичний матеріал. Навіть за короткий час її існування (понад 10 років) навколо неї згуртувався великий актив збирачів та дослідників фольклору, видано ґрунтовні праці з усної словесності.

Не можна не згадати активної діяльності у галузі фольклористики інших структур Історико-філологічного відділу, що діяли паралельно з ЕК. Насамперед маємо на увазі Історичну секцію під головуванням М. Грушевського, Кабінет примітивної культури та її пережитків у побуті й фольклорі України, де розгорнула свою працю К. Грушевська, ґрунтовні дослідження яких збагатили нашу народознавчу науку і до сьогодні залишаються неперевершеними («Історія української літератури» М. Грушевського, перший і четвертий томи якої присвячені усній словесності та двотомний корпус українських народних дум в упорядкуванні К. Грушевської).

Прислужилися українській науці й періодичні видання ЕК. У 10 номерах «Етнографічного вісника» (1927–1932) вміщено низку цікавих статей А. Лободи («Сучасний стан і чергові завдання української етнографії»), В. Петрова («Місце фольклору у краєзнавстві»), П. Попова («До питання про способи збирати фольклорні матеріали») та ін.

«Бюлетень ЕК ВУАН» (1926–1930) мав інформативний характер, у ньому публікувались програми та інструкції щодо записування фольклорно-етнографічного матеріалу, надавалась інформація про діяльність комісії, повідомлення про віднайдені рукописи фольклорно-етнографічних записів, які зберігалися в архівах, друкувались рецензії, анотації, бібліографічні покажчики фольклористичної літератури, вміщувались огляди зарубіжної періодики тощо. За своєю структурою він нагадував «Хроніку НТШ».

